

обрядках, які супроводжували перше обрізання волосся у дитини [4, с. 51].

Підсумовуючи усе вище сказане і враховуючи думки всіх авторів, котрі досліджували питання про призначення і застосування мініатюрних сокирок давньоруського часу, зазначаємо, що не можна амулети-сокирки пов'язувати безпосередньо із вшановуванням Перуна. Однак, як нам відомо з численних археологічних матеріалів, співіснування язичницького і християнського, старого і нового у світоглядах широких верств населення того часу було досить частим явищем. Яскравим прикладом цього може слугувати різноманітне намисто, де разом з християнськими образками серед намистин знаходилися й інші підвіски. У деяких випадках язичницька і християнська символіка поєднуються в одному предметі. Знаючи про вплив язичницьких вірувань на християнську обрядовість, можна припустити, що культ Перуна отримав у XI ст. подальший розвиток, який втілювався в особливих типах військових амулетів, котрими й стали підвіски-сокирки.

Джерела та література

1. Даркевич В. Т. Топор как символ Перуна в древнерусском язычестве // Советская археология. - 1961. - № 4.- С. 91-101.
2. Калінін Ю. А., Харьковщенко Є. А. Релігієзнавство. Підручник. - К., 1998.
3. Кучинко М., Охріменко Г., Савицький В. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – 328 с.
4. Макаров Н.А. Древнерусские амулеты-топорики // Российская археология.-1992. - №2.– С.41-56.
5. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу // Витоки. Від найдавніших часів до першої половини IX ст. - К., 1995. - С. 295-338.
6. Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М., 1948.

УДК 904: 67.12

Л.Ю. Парфенюк

ТЕХНОЛОГІЯ ВИГОТОВЛЕННЯ СКЛЯНИХ БРАСЛЕТІВ НА ОСНОВІ ЗНАХІДОК У ПЕРЕСОПНИЦІ

В статті зроблено спробу з'ясувати походження скляних браслетів з Пересопниці, розглянуто техніку виготовлення таких прикрас, їх типи та способи художнього декорування.

Ключові слова: Пересопниця, скловиробництво, жіночі прикраси, скляні браслети.

В статье сделана попытка выяснить происхождение стеклянных браслетов из Пересопницы, рассмотрены техника изготовления таких украшений, их типы и способы художественного декорирования.

Ключевые слова: Пересопница, изготовление стекла, женские украшения, стеклянные браслеты.

The paper attempts to explain the origin of glass bracelets from Peresopnitsa, the technique of making such jewelry, their types and ways of art decoration.

Key words: Peresopnytsya, glass manufacturing, women's jewelry, glass bangles.

У вбранні давньоруського населення, зокрема жінок, прикраси встановлювали певну приналежність. З писемних джерел давньоруського часу відомо, що прикраси були ознакою багатства і знатності. На думку Б. Рыбакова прикраси – це найбільш вдячний матеріал для розробки питання хронології. Вони завжди відповідають соціальному рангу їх власника, що робить їх виразним показником соціального механізму суспільства. Не менш важливими є прикраси і для вивчення вірування та етнічної приналежності людей, що їх носили. По ювелірних прикрасах можна судити про загальний рівень обробки кольорових металів, дорогоцінних каменів та їх замінників, зокрема скла, в ту чи іншу епоху. І, нарешті, прикраси можуть розповісти нам про контакти з сусідніми народами та країнами, в тому числі про обмін майстрами та технічними новинками, про запозичення орнаментальних і навіть епічних сюжетів.

Найбільш розповсюдженими і дешевими жіночими прикрасами в древній Русі були скляні браслети та намиста. Немає ні одного глухого і віддаленого від великих міських центрів району на Русі, де б не зустрічалися ці прикраси. Скляні браслети знайдено практично в усіх містах Волинської землі. Їх нараховується в різних містах від 15 – 20 до 10 тисяч фрагментів в давньоруському місті,

назва якого нам невідома, а рештками його є городище в с. Городище Шепетівського району Хмельницької області [5, с. 191]. Носили браслети по декілька штук (від трьох до п'яти) на одній руці не тільки дорослі жінки, але й діти так, щоб виті та гладенькі браслети чергувалися у кольоровій гамі. Ця дешева прикраса була доступна усім прошаркам населення. В сільських поселеннях біля городищ, де проживало малозабезпечене населення, серед знахідок металеві прикраси були представлені одиничними екземплярами, в той час як скляні браслети та намисто було знайдено у великій кількості [2, с. 49].

При розкопках літописної Пересопниці у спорудах дитинця була виявлена значна кількість уламків скляних браслетів, намисто, а також посуд та віконне скло. Виготовлення керамічних плиток до підлоги, для поливи яких використовували скломасу, повинно було налагодитись у місті, на думку С. Терського, близько середини XII ст., коли в Пересопниці розпочалося храмове будівництво. З цього часу в місті могло існувати виробництво полив'яного посуду, уламки якого зібрані у багатьох спорудах.

Про можливість використання емалей керамістами Пересопниці опосередковано свідчать також численні уламки посуду XII - XIV ст. зі слідами розплавленої емалі на внутрішній поверхні, зібрані під час розкопок церкви на дитинці. Проте наявні знахідки не дозволяють поки що виділити місцеві вироби [13, с. 55].

Скляне виробництво з'явилося на галицько-волинських землях ще в передмонгольській період, хоч тривалий час усі скляні речі, що знаходили на городищах та в курганах X-XII ст., багато дослідників вважали привізними з Візантії і навіть із Сирії. Цей здогад підтверджують знахідки, ймовірно, склоробної майстерні у Звенигороді, а також численні скляні вироби з городища на річці Серет в околицях Зборова [9, с. 50].

На рівень розвитку торгівлі в містах впливали такі фактори, як їх місцерозташування по відношенню до торгових шляхів та їх статус адміністративного центру певної території. Пересопниця стояла на перехресті водного шляху по Горині та сухопутного, який вів із Києва до Володимира-Волинського, до того ж місто тривалий час було важливим військово-адміністративним центром Погориння. Розташування Пересопниці на поживалених міжна-родних шляхах зумовлювало широкі міжнародні зв'язки міста, про що свідчать окремі археологічні знахідки, зокрема скляні вироби.

Значна кількість скляних речей, зокрема прикрас, потрапляла на Волинь із Києва, який був центром виготовлення таких прикрас [14, с. 106], хоч не можна погодитись із твердженням деяких дослідників, що скляні предмети виготовлялись тільки в київських майстернях [8, с. 102]. Забезпечити широкий попит населення Русі на скляні прикраси продукцією тільки київських майстерень навіть при розвинутому транспорті було неможливо.

Походження скляних браслетів сумнівів не викликає: основна їх маса виготовлена в давньоруських майстернях, а деякі привізні. До числа привозних, візантійських, справедливо відносять плоскі сині браслети з розписом емалями та золотом, проте це тільки найхарактерніша частина привозу, зразки менш виразні увагу науковців не привертала.

У другій половині XIII ст. спостерігається певний занепад місцевого виробництва скляного посуду. Цьому могла сприяти конкуренція з продукцією, що завозилася з міст Золотої Орди [10, с. 186]. Дослідженнями торговельних зв'язків України-Русі доведено, що до початку XIV ст. скляний посуд імпортували також із Сирії [4, с. 41].

Виробництво найпримітивніших предметів – скляних перснів, браслетів, намистин, скроневих кілець тощо продовжувало функціонувати у попередньому обсязі, можливо, навіть зросло. На це може вказувати наявність значної кількості цих скляних виробів у культурних шарах та спорудах другої половини XIII - XIV ст. Пересопниці, Володимира [11, с. 182], Дорогобужа [6, с. 159] та Лучеська [12, с. 151]. Лише незначна кількість з них має ознаки імпорту з міст Північного Причорномор'я [9, с. 50].

Виникнення скловиробництва, сировиною для якого був дрібнозернистий річковий пісок, поташ, що добували з попелу рослин (краще попел ясена, в'яза та осики), кухонна сіль та вапно, куди пізніше добавляли свинець та його окиси, пов'язано, очевидно, з недостатнім розвитком гончарства. Вчені припускають, що одержання скла спочатку було, скоріше, випадковим. Прикладом такої можливості є отримання скла внаслідок розплавлення попелу під час пожежі зерноскховищ. У певних досягненнях древнього скловиробництва техніка його була примітивна та скрізь, зокрема у Давньому Єгипті, уже багато століть переживала період застою. Високих температур отримувати не вміли, плавку скла вели у невеликих глиняних тигельках, скло виходило непровареним, часто непрозорим й у дуже малих

кількостях. Щоб прикрити зазвичай непривабливий вигляд майбутніх виробів, виготовлених із такого недосконалого матеріалу, вдавалися до барвників та йшли шляхом наслідування природним напівкоштовним камінням. Формування виробів із густої, в'язкої розжареної скломаси була нелегким завданням; воно виконувалося найпростішими прийомами ручного ліплення, для якого використовувалися плоскі камені та примітивні глиняні форми, а під час виготовлення виробів у вигляді невеликих посудин — дерев'яні палички, обмазані сумішшю піску і глини, обмотані скломасою. Для отримання легкоплавко-го скла в масу добавлявся окис свинцю. Емаль накладалась на скло, очевидно, тоді, коли сама скляна маса ще не зовсім заохолола, що і обумовлювало міцне кріплення емалі зі склом [3, с. 131]. Прості сорти зеленого скла могли виготовлятися із легкоплавкої глини та болотної залізної руди, які в достатній кількості були у використанні майстрів із виготовлення скла.

Виготовлення скляних браслетів, які були відомі вже на початку XI ст., хоч в більш ранні часи зустрічалися рідко, почалося саме по собі, незалежно від зовнішніх чи внутрішніх (виробничих) факторів. І хоч уже за століття до масового розповсюдження браслетів давньоруські склороби володіли всіма технічними прийомами і виготовити таку прикрасу для них було нескладно, тим не менше браслети не виготовляли і не носили, а якщо носили, то дуже рідко [2, с. 89].

Рушійною силою стала мода на браслети. Саме в першій чверті XII ст., в період розквіту попиту на металеві браслети, виникло виробництво браслетів скляних [8, с. 89]. Браслети були різного кольору: сині, зелені, коричневі, чорні, блакитні, червоні, фіолетові та інших відтінків. Фарбування скла, необхідного для виготовлення браслетів, намистин, та перснів, в більшості випадків також відбувалося за допомогою легкодоступних матеріалів: фарбування в зелений колір — за допомогою окису міді, в зеленувато-синій (дуже розповсюджений серед браслетів) — за допомогою окису міді із додаванням глини, в жовтий — сірки чи вугілля; в димчасто-жовтий — окису заліза, у фіолетовий — окису марганцю. Наведений перелік майже повністю вичерпує кольорову гаму давньоруських браслетів XI — XIII ст. Важче та дорожче усього було виготовлення червоного кольору, тому червоні скляні вироби зустрічаються дуже рідко.

Найранішими вважаються плоско-опуклі браслети, інкрустовані жовтою пастою, які, за аналогіями з Києва, відносяться до XI — середини XII століття. Для другої половини XII ст. характерні блакитні, зелені та бузкові, а коричневі браслети поширились у першій половині XIII ст. [5, с. 191].

Більшість браслетів робили з відрізків скляної палички чи стержня, який витягували із гарячої скляної маси, потім розрізали, після чого кінці відрізка скріплювали так, що в місці з'єднання кінців утворювався шов, який деколи декорували. Якщо скляний стержень встигав охолонути трохи більше, ніж було потрібно, він ламався при згинанні [7, с. 398].

Загальна форма браслетів — майже правильне коло, дуже рідко — еліпс. Давньоруські браслети, виготовлені в майстернях різних міст, однакові, на відміну від візантійських, які виготовляли із так званого «античного» скла. Цей термін надійно об'єднує ранньосередньо-вічне скло, виготовлене в традиціях древнього, в тому числі і античного скловаріння з приміненням соди чи попелу пустельних рослин, вапна та піску. По цій же рецептурі варили скло греки, що поселилися в Києві.

В перерізі скляні стержні можуть бути різними: коло різного діаметра, декілька з'єднаних малих кругів, квадрат, прямокутник, трикутник, сегмент. В більшості випадків переріз має геометрично правильну форму, інколи — нечітку. Переріз скляного стержня визначає тип браслета: гладенький, рубчастий, кручений, витий, гранений, трикутний, плоский, різного роду плоско-опуклий.

У переважній більшості знайдених у Пересопниці фрагментів скляних браслетів стержень в перерізі округлий, з гладенькою поверхнею або прикрашений спіральними борозенками. Всі круглі перерізи залежать від форми, за якою скляна маса слідувала в момент її витягування із скловарної посудини, інші інструменти в таких випадках були зайвими. Виготовлення плосковишуклих, плоских, прямокутних і трикутних стержнів потребувало додаткових формуючих пристосувань. Наприклад, візантійські майстри викладали витягнутий круглий стержень на площину, в цьому випадку він, звичайно, мав у перерізі півколо. Півкруглому стержню за допомогою інших пристосувань надавали більш складну форму.

Невелика кількість плосковишуклих та трикутних браслетів, що походили з київських майстерень, виготовлені шляхом навивки скляної стрічки навколо стержня, діаметр якого був рівний в середньому товщині руки. Цей технологічний прийом аналогічний прийому виготовлення перстнів та намистин. На таких браслетах немає місця скріплення кінців і такі браслети прикрашали розписом. Декор у вигляді накладних ниток відомий на кручених та на гладеньких браслетах давньоруського виробництва [2, с. 86].

Часто поверхню браслетів прикрашали жовтою або жовтою і червоною вузькими спіралевидними обвивками. Рідше зустрічаються браслети зі сплющеним стержнем – в перерізі півокруглим, трикутним, прямокутним, трапецієвидним тощо. Іноді сплющені браслети зовні орнаментовані вузькими паралельними смужками золотистого кольору або іншими візерунками із золотистої фарби та інкрустацією кольорового скла. Скляні персні, на відміну від браслетів, трапляються дуже рідко [1, с. 371].

Виготовлення скла варто рахувати виключно міським ремеслом, і притому таким, яке могло бути далеко не в кожному місті. В невеличкі містечка та села скляні речі (браслети та намиста) потрапляли з купцями, які носили туди різний крам [7, с. 400].

Джерела та література

1. Археологія Української РСР: в 3-х т. / відп. ред. В. Й. Довженюк. – К.: Наук. думка, 1975. - Т. 3: ранньослов'янський та давньоруський періоди. – 504 с.
2. Археологія. Древняя Русь. Быт и культура. – М.: Наука, 1997. – 368 с.
3. Гончаров В. К. Райковецкое городище. – К.: Изд-во АН УССР, 1950. – 219 с.
4. Дашкевич Я. Русь і Сирія: взаємозв'язки VIII – XIV століть // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 228. – Л., 1994. – С. 7 – 47.
5. Кучинко М., Охріменко Г., Савицький В. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2008. – 328 с.
6. Прищепа Б. А. Дорогобуж на Горині у X – XIII ст. – Рівне: ПП ДМ, 2011. – 250 с.
7. Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси. – М. -Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – 792 с.
8. Рыбаков Б. А. Сбыт продукции русских ремесленников в X – XIII вв.: ученые записки Москов. Гос. ун-та. - М., 1946. –Вып. 93, кн. I. - С. 89–102.
9. Терський С. В. Археологія доби Галицько – Волинської держави. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 108 с.
10. Терський С. В. Галицько – Волинська держава та Схід (за археологічними збірками Львівського історичного музею) // Наукові записки / Львів. іст. музей. – Л., 2000(6). - Вип. 9. – С. 179–201.
11. Терський С. В. Княже місто Володимир: монографія. – Л., 2010. – 320 с.
12. Терський С. В. Лучеськ X – XVст.: монографія. – Л., 2006. –252 с.
13. Терський С. В. Пересопниця: краєзнавчий нарис. – Рівне: Азалія, 2003. – 160 с.
14. Щапова Ю. Л. Стекланные браслеты и датировка городского культурного слоя // СА. - 1969. - № 4. – С. 102-107.

УДК 745.55(477.81)

В.П. Баланович

КОСТОРІЗНЕ РЕМЕСЛО ЛІТОПИСНОЇ ПЕРЕСОПНИЦІ В ДОМОНГОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД

Стаття присвячена косторізнму ремеслу у літописній Пересопниці і охоплює давньоруський період до монгольської навали.

Ключові слова: Пересопниця, косторізне ремесло, різьблена кістка, різьблений ріг.

Стаття посвящена косторезному ремеслу в летописной Пересопнице и охватывает древнерусский период до монгольского нашествия.

Ключевые слова: Пересопниця, косторезное ремесло, резная кость, резной рог.

The article is devoted to the bone carving craft in the chronicle Peresopnitsa and covers the period up to the Mongol invasion on Rus.

Key words: Peresopnytsya, handicraft of bone carving, carved bone, carved horn.

Кістка як матеріал для обробки почала використовуватися надзвичайно давно. Це було зумовлено доступністю матеріалу. Після забиття тварини залишалося надзвичайно багато кісток, які мали різні розміри і форми і після незначної обробки вже були готовими знаряддями праці чи складовою частиною зброї чи прикраси. Пластичні властивості кістки були дуже високі, що дозволяло виготовляти найрізноманітніші речі, як ужиткового так і декоративного характеру і надавати їм тої форми, якої було потрібно без втрати фізичних якостей матеріалу. Важливими факторами були